Historisk bakgrund

Evangeliska Frikyrkan är ett baptistiskt samfund, som i dokumentet om sin tro och självförståelse uttrycker ”samhörighet med den världsvida kyrkan såväl som med den kristna kyrkan i Sverige”. Detta har även ett historiskt perspektiv. I detta kapitel ges först några nedslag i historien från den tidiga kyrkans tid och fram till 1800-talet. Därefter beskrivs den mylla av religiösa väckelserörelser och samhällsomvandling, och särskilt kampen för religionsfrihet, i vilken den svenska baptismen och helgelserörelsen växte fram.

Friförsamlingsrörelsen genom kyrkans historia

När lärjungen Petrus bekände Jesus som Messias, den levande Gudens son, avslöjade Jesus sin avsikt att bygga sin kyrka eller församling (Matt 16:15–18). Efter sin död och uppståndelse gjorde han sina efterföljare delaktiga i detta genom uppdraget att döpa och undervisa och genom att de i Andens kraft skulle låta vittnesbördet om Jesus bli gränsöverskridande (Matt 28:18–20, Apg 1:8). Den kristna kyrkan/församlingen kan sägas ha fått sin födelsedag på den första pingstdagen i Jerusalem, då löftet om Anden uppfylldes och de troendes gemenskap formades (Apg 2). Där och då började en historisk process som genom tid och rum nått till oss här och nu.

Troendeförsamling och friförsamling

Det mönster vi kan se i nytestamentliga texter (till exempel Mark 16:16; Apg 2:38; 18:8) praktiserades i den tidiga kristna kyrkan. På grundval av sin omvändelse och tro blev människor döpta och därigenom bekände de offentligt sin tro. Det skedde genom nedsänkning i vatten, ett dopsätt som symboliserar begravning av det gamla livet och uppståndelse till nytt liv med Kristus (Rom 6:4). Mot dopets andliga dimension – att Guds Ande insätter de troende i Kristus kropp (1 Kor 12:12–13) – svarade den yttre dopakten genom vilken den troende blev en medlem i församlingen.

Genom människors fria eller frivilliga mottagande av Guds tilltal genom sitt Ord och sin Ande och deras respons i omvändelse, sinnesändring och personlig tro kan den församling som formades kallas troendeförsamling, men även friförsamling. Det senare begreppet innefattar då även att den tidiga kristna församlingen stod fri i förhållande till statlig överhet och samhälleliga myndigheter. Det är dessa båda sammanflätade perspektiv som bland andra den svenske kyrkohistorikern Gunnar Westin, själv baptist, följer genom kyrkans historia i boken *Den kristna friförsamlingen genom tiderna* (1954) och *Den kristna friförsamlingen i Norden* (1956).

Först in på 200-talet blir frågan om dop av minderåriga mer allmänt aktuell. Tertullianus (cirka 160–220) kritiserar detta bruk medan Origenes (c 185–254) försvarar det. Den förste av kyrkofäderna som tydligt försvarar dop även av nyfödda barn var Cyprianus (c 200–258) i Nordafrika vid mitten av 200-talet. Ett lokalt kyrkomöte i Kartago stödde hans inställning. Däremot är det belagt att många kyrkofäder och biskopar i östra Medelhavsområdet under 300-talet var födda av kristna föräldrar men döptes först i vuxen ålder.

När den kristna kyrkan blev accepterad genom den romerske kejsaren Konstantins (c 274–337) tolerans- eller religionsfrihetsdekret år 313 – och inte minst efter att kejsaren Theodosius (c 346–395) gjorde kristendomen till statsreligion år 380 – blev dop av barn allt vanligare. Så småningom blev det rådande praxis, förutom i direkta

missionssituationer där troendedopet förstås praktiserades. Staten omfattade ju alla medborgare, från födseln och framåt. Då menade man att även kyrkan måste göra det.

En teologi till stöd för barndopet utformades, som byggde på en parallell med omskärelsen i det gamla Israel och på en text i Nya testamentet som talar om att en person blev döpt med hela sin familj. Eftersom barn uppenbarligen inte kan tro på ett medvetet sätt utvecklades även en praktik med en ställföreträdande tro hos föräldrar och dopfaddrar och en syn på själva dopakten som sakrament (nådesförmedlande, frälsande). Av kyrkofadern Augustinus (354–430) utveckling av arvsyndsläran följde den absoluta nödvändigheten av dopet som rening från arvsyndens skuld.

Dock bevarades länge praktiken med nedsänkning som dominerande dopsätt. Först 1311 förklarade ett kyrkomöte i Ravenna att nedsänkning och bestänkande med vatten var likvärdiga former för dop. Det senare blev med tiden genomgående praxis för barndopet i den katolska kyrkan i västerlandet. Även Martin Luther (1483–1546) och andra reformatoriska teologer framhöll fördelarna med nedsänkning. I österländska eller ortodoxa kyrkor är nedsänkning fortfarande den dominerande formen av dop.

Under hela denna tid fanns det spridda grupper som opponerade sig mot dopteologin och barndopsseden, framför allt mot den nära förbindelsen mellan kyrkan och den politiska makten, alltså att församlingen, kyrkan, blev statskyrka. Deras kamp kom därför att inkludera religionsfrihet, varje enskild människas och grupps rätt till religiös övertygelse och till att fritt utöva sin tro. De här grupperna brukar beskrivas under rubriken friförsamlingsrörelser.

Donatister, valdensare, husiter och anabaptister

De mest kända och långlivade bland dem var donatismen i Nordafrika på 300- och 400-talen och valdenserrörelsen i södra Europa från slutet av 1100-talet och framåt. Den senare var en biblicistisk rörelse som spreds genom lekmannapredikanter och genom de lokala

sällskap eller församlingar som bildades. Den blev alltmer kritisk mot många av den medeltida katolska kyrkans läror och praktiker. Trots svåra förföljelser från den kyrkliga inkvisitionen överlevde flera av dessa grupper, särskilt i norra Italien.

Under 1400-talet uppstod andra förreformatoriska rörelser, såsom de så kallade husiterna, Johan Hus (1373–1415) efterföljare i Böhmen och södra Tyskland. Men det var framför allt på 1500-talet, i samband med den tidiga reformationen, som friförsamlingstanken fick ett starkt uttryck i en reformrörelse som uppstod i södra Tyskland och kring Zürich i Schweiz. En del av rörelsens teologer, såsom Balthasar Hubmaier (c 1480–1528), uttryckte en växande kritik mot spädbarnsdopet.

Från januari 1525 började dess företrädare att praktisera dop av vuxna eller av troende, även om det under första tiden skedde genom bestänkning. Den här rörelsen kom att av andra kallas anabaptister, "omdöpare". När den spreds norrut i Europa började både den katolska kyrkan och större reformatoriska kyrkor – lutherska och reformerta – att förfölja anabaptisterna med hjälp av samhälleliga myndigheter. Flera av deras ledare dränktes eller brändes på bål. Anabaptister på flykt fick en fristad i Holland. Därifrån utvecklades den gren av rörelse som kom att kallas mennoniter, efter den tidiga ledaren Menno Simons (1496–1561). Den anabaptistiska rörelsen fick dock inget fäste i Sverige.

Även om vissa drag inom anabaptismen senare avvisades av majoriteten av baptister, så kom huvuddragen – friförsamlingen, troendedopet, efterföljelsen/lärjungaskapet, kritiken mot ett symbiotiskt förhållande mellan stat och kyrka – att kännetecknа också baptismen. Anabaptisterna har därför kallats för den baptistiska rörelsens förelöpare, *forerunners*.[4] Andra har uttryckt förhållandet som ett andligt släktskap (*a spiritual kinship*). Hur såg då den historiska förbindelselinjen ut?

Baptister och independenter

Kring år 1600 kom en del flyktingar till Holland från religiös förföljelse av så kallade ”dissenters” i England, som var kritiska mot tillståndet i den engelska statskyrkan. Många av dem var även ”separatister” eller ”independenter”, som hade börjat bilda egna fria eller frikyrkliga församlingar och de har ofta kallats kongregationalister.[5]

En del av dessa engelska flyktingar kom i kontakt med de holländska döparna och en församling som dessa engelsmän bildat i Amsterdam antog 1609 en baptistisk dopsyn. Några av dem återvände rätt snart till England och bildade 1612 den första reguljära baptistförsamlingen i England, som följdes av allt fler. På 1640-talet började de också praktisera nedsänkning som dopsätt.

På grund av förföljelser i England spred sig baptismen till Nordamerika där den hade stor framgång. Från slutet av 1700-talet började baptisterna i England och USA att sända ut missionärer till Europa, Asien och Afrika. Under 1800-talet fick baptismen stor spridning på den europeiska kontinenten, inte minst i Tyskland och Ryssland. Därefter har spridningen varit global och idag beräknas antalet baptister i världen vara drygt 50 miljoner, förmodligen fler.[6]

Det har inom olika så kallade friförsamlingsrörelser givetvis funnits enskilda och grupper med problematisk teologi och praxis, liksom det inom folk- och statskyrkorna har funnits enskilda och grupper med personlig tro och djup andlighet. Till de senare hör så kallade inomkyrkliga rörelser för andlig väckelse.

Inomkyrkliga väckelserörelser

Pietism

Mot slutet av 1600-talet uppstod i Tyskland en rörelse, under ledning av Philipp Jacob Spener (1635–1705), som vände sig mot den då förhärskande lutherska lärocentrerade ortodoxin. Den nya rörelsen betonade den personliga tron och trons liv, andligheten. Den kom därför att kallas pietism, av det latinska ordet för fromhet. Den har

beskrivits som en inomkyrklig väckelserörelse – en rörelse för andlig förnyelse – med egna gemenskaper inom kyrkan (*ecclesiola in ecclesia*). Dessa samlades i egna religiösa sammankomster, så kallade konventiklar, som komplement till kyrkans gudstjänster.

Pietismen spred sig i Europa och nådde tidigt även Sverige, bland annat genom hemvändande soldater från Karl XII:s fälttåg och fångenskap. Detta skapade oro i prästerskapet och i kyrkans ledning, särskilt när sådana konventiklar leddes av lekmän och inte hade en präst närvarande. Det uppfattades som ett hot mot kyrkans enhet och dess kontroll över religionsutövningen.

En sådan konventikel hölls i Sickla utanför Stockholm med flera samlingar under helgen 24–25 augusti 1723. Bland de cirka trettio deltagarna var alla samhällsklasser representerade. De läste Bibeln, bad och sjöng från både psalmboken och *Moses och Lambsens visor*. Ryktet nådde snart en präst i Nacka och därmed rullade en lång process i gång inom både kyrkan och samhälleliga myndigheter.

Kongl: Maj:
Förnyade
PLACAT
Och
Förbud/
Angående
The oloflige Sammankomster / hwilka uti enskylte Hus til en särskild och enkannerlig Gudztiensts förrättande anställas; Samt theras straff/ som ther med beträdas.
Stockholm i Råd-Cammaren den 12. Januarii Åhr 1726.
Cum Gratia & Privilegio Sæ Ræ Majtis
STOCKHOLM/
Tryckt hos JOH. HENR. WERNER, Directeur öfwer alla Tryckerien i Riket 1726.

Konventikelplakatet från 1726.

Trots att den pietistiska gruppen frikändes, eftersom deras läroåskådning befanns vara grundad på Bibelns ord, drevs frågan vidare med krav på att existerande förordningar skulle skärpas. Detta ledde till en kunglig förordning i januari 1726 som kom att kallas konventikelplakatet. Den förbjöd konventiklar som överskred husandakterna i de naturliga hushållen och som inte leddes av en präst.

Tillämpningen av förordningen – och andra repressiva lagar – varierade i olika delar av landet och under olika tider, men blev särskilt hård när pietistiska och andra religiösa grupper visade separatistiska tendenser. Ett exempel var de så kallade radikalpietisterna i Stockholm, som 1734 bildade vad som kallats ”Sveriges första friförsamling” under ledning av adelsmannen C M von Strokirch (1702–1776). Medlemmarna fängslades och dess förkunnare Sven Rosén (1708–1750) blev landsförvisad 1741.

Herrnhutism

Herrnhutismen var en annan kyrklig väckelserörelse, som från mitten av 1700-talet påverkade särskilt en del svenska präster. Den uppstod kring greve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760) som i Herrnhut grundade Evangeliska Brödraförsamlingen inom den tyska lutherska kyrkan. Rörelsen var besläktad med pietismen men hade en del särskilda drag med sin innerliga fromhet och Kristusmystik och inte minst sin starka missionsiver. Dess sångbok *Sions sånger* blev använd i vida kretsar. Med statligt tillstånd bildades på 1780-talet ”sällskap” eller brödraförsamlingar i Stockholm och Göteborg. De finns fortfarande kvar och uppfattar sig som fristående församlingar inom Svenska kyrkan.

Pietismen och herrnhutismen kom att inspirera framväxten under 1800-talet av det som ibland har kallats folkväckelsen och dess lutherska grenar inom den nyevangeliska rörelsen. Dess främsta organisatoriska uttryck från 1856 blev Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (nu EFS). De utgör därmed den inhemska religiösa mylla ur vilken baptismen och övrig frikyrklighet växte fram. Innan vi ser

närmare på denna del av den historiska bakgrunden ska vi i korthet beskriva några betydelsefulla drag i den allmänna samhällsutvecklingen.

Samhällets omdaning och religionsfrihetsfrågan[7]

Enhetssamhället utmanas

Efter reformationen framstod alltmer den religiösa enheten som viktig för att bevara den statliga enheten, enligt den gamla devisen ”furstens religion bestämmer folkets religion” (*cuius regio eius religio*). Från Uppsala möte 1593 blev landet enat på den evangelisk-lutherska bekännelsens grund och ”enighet i religionen” blev särskilt markerat i 1634 års regeringsform. 1686 års kyrkolag påbjöd sedan redan i § 1 att alla i det svenska riket skulle bekänna sig till ”den rena evangeliska läran”. Det är mot den bakgrunden det tidigare nämnda konventikelplakatet ska ses.

Från mitten av 1600-talet till början av 1800-talet kom en bred kulturell rörelse att påverka samhällsutvecklingen i Europa och så även i Sverige. Den tog sig uttryck i upplysningstidens rationalism och vetenskapssyn, i de franska och amerikanska revolutionerna med sina fri- och rättighetsförklaringar och i framväxande liberala strömningar i Europa.

Dessa företeelser innehöll förvisso stråk av religionskritik och tilltagande sekularisering. Men de kom också att rikta kritik mot det så kallade enhetssamhället med dess statskyrkosystem, kyrkans symbios med den politiska makten. Därigenom sattes en långsam process i gång som innebar att vägen till religionsfrihet kom att löpa parallellt med vägen mot demokrati.

Denna utveckling förstärktes av ekonomiska incitament. Industrialisering och ökad handel medförde inflyttning av människor till Sverige från länder och från grupper med andra religiösa traditioner än den som rådde i Sverige. Religionsfrihetsfrågan aktualiserades först för dessa utländska grupper i Sverige.

År 1741 fick invandrade reformerta eller kalvinska bekännare (så benämnda efter reformatorn Calvin) – såsom vallonerna som redan på 1600-talet inbjöds till Sverige för att utveckla svenskt järnbruk – och anglikanska bekännare från England rätt till en begränsad religionsfrihet, det vill säga ha egna församlingar med egna präster och bygga egna kyrkor, men inte sprida sin lära till svenskar. År 1781 utsträckte Gustav III:s så kallade toleransedikt denna frihet också till invandrade katoliker. Följande år fick judar i Sverige samma frihet, dock med vissa restriktioner, som inte helt togs bort förrän 1870.

Svenska kyrkans medlemmar, alltså svenska medborgare i allmänhet, förbjöds att besöka gudstjänster i dessa utländska församlingar. Denna begränsade religionsfrihet var egentligen bara en av ekonomiska skäl dikterad tolerans för invandrade utlänningar, som behövdes i den begynnande svenska industrialiseringen.

1800-talet blev ett århundrade med omvälvande förändringar i det svenska samhället. Fortsatta tekniska landvinningar liksom nya idéströmningar och sociala rörelser, med rötter i tidigare sekel, ledde till att det gamla ståndS- och enhetssamhället successivt förvandlades till det moderna industri- och klassamhället.

Folkrörelserna

De olika folkrörelserna – främst väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen – blev under 1800-talet viktiga aktörer i denna omdaning av samhället och kom att spela en viktig roll för det demokratiska genombrottet. I detta var baptismen och frikyrkorna banbrytande. I en essä har Joel Halldorf lyft fram deras betydelse för demokratins infrastruktur – genom religionsfriheten, ”konsten att sammansluta sig” och modeller för gräsrotsdemokrati – och inte minst för dess ”ekosystem” med öppna samtal och diskussioner på lokal, regional och nationell nivå.[8]

På religionens område medförde denna brytningstid successivt större trosfrihet för individen och en växande mångfald av organisationsformer, inte minst i den breda väckelserörelsen med dess

många förgreningar. I sin avhandling *Predikantskap och församling* (2006) beskriver Sune Fahlgren väckelserörelsens och frikyrkans olika organisationsformer.[9]

Sällskap eller stiftelse som organisationsform var länge en överklassrörelse med ett angivet syfte. Det kunde till exempel vara bibel- och skriftspridning, nykterhet och fattighjälp, så kallad inre mission – för att främja personlig tro och aktiv fromhet i det egna landet – och yttre mission – för att ge stöd till begynnande missionsverksamhet i andra länder. Sällskapen hade ett mindre antal betalande ledamöter men kunde ha många understödjare. De kunde få legalt skydd genom kunglig stadfästelse men var dock inte i modern mening demokratiskt uppbyggda.

Under den aktuella tiden betecknade begreppet förening inte en organisation utan en överenskommelse ("att ingå i förening", till exempel i en överenskommelse om nykterhet). Genom internationella influenser blev under 1800-talets andra hälft en ny typ av förening, associationer, allt vanligare. En lokal sådan utgjordes av dess medlemmar som i föreningsmöten fattade beslut om stadgar, styrelse, organisation och verksamhet. Dessa föreningar kunde gå samman i förbund.

Föreningar blev rättsligt reglerade och kunde till exempel äga hus. Församlingar utanför Svenska kyrkan var en sorts konfessionella föreningar, men sådana fick inte rättslig status förrän i 1951 års religionsfrihetslag. Därför bildades till exempel inom baptistförsamlingar särskilda föreningar, som kunde vara en juridisk person och äga fastigheter.

Av de många komponenterna i denna samhällsutveckling vill jag bara nämna några som fick betydelse för den framväxande religionsfriheten och frikyrkligheten.

I den tidiga industrialismens era behövde Sverige utländsk hjälp för att få fram både ångfartyg och ångkraftsdriven industri. Den brittiske teknikern och konstruktören Samuel Owen (1774–1854) inbjöds till Sverige 1804 och kom att bli den svenska verkstadsin-

dustrins fader. Owen var metodist och för de engelska arbetare han förde hit och andra engelska familjer i Stockholm utverkade han rätt till egna samlingar.

Det var i det sammanhanget som George Scott (1804–1879) kom till Stockholm 1830. Han var en driftig person som snart vidgade sin verksamhet utanför gruppen av engelska medborgare. Tillsammans med Owen grundade Scott de första nykterhetssällskapen i Sverige, startade Svenska Missionssällskapet och byggde Engelska kyrkan, där han mot gällande lag även lät svenskar delta i gudstjänster och själv ibland predikade på svenska.

Scott engagerade unga svenskar i det evangeliska arbetet, bland dem Carl Olof Rosenius (1816–1868), blivande ledare inom EFS, och Anders Wiberg (1816–1887), blivande baptistledare. Rosenius blev redaktör för den av Scott grundade tidningen *Pietisten*. Motståndet mot Scott växte, särskilt bland prästerskapet, och 1842 beslöt han att lämna landet.

"Ingens samvete tvinga eller tvinga låta"?

Utvecklingen drev steg för steg fram förändringar i riktning mot större religionsfrihet även för svenska medborgare. Efter den stora politiska omvälvningen 1809 fick upplysningstidens idéer ett viktigt uttryck i den nya regeringsformen från samma år, genom att en tidigare passus om enhet i religionen ströks och en ny formulering infördes i § 16 som lyder:

> Konungen skall ingens samvete tvinga eller tvinga låta utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer.

Konventikelplakatet och annan begränsande lagstiftning upphävdes dock inte. Under de närmast följande decennierna kom paragrafen därför i praktiken att av de styrande tolkas som att den vär-

nar frihet från tvång avseende gudstjänstbesök eller nattvardsgång. Enligt denna tolkning garanterade den alltså från samhällets sida bara svenska medborgares samvetsfrihet inom statskyrkans ram. Paragrafen blev ändå en återkommande referens för de som kämpade för en full religionsfrihet och därmed ett öppnare och religiöst mer tolerant samhällsklimat.

Under dessa decennier framfördes dock många konkreta förslag i religionsfrihetsfrågan vid olika riksdagssessioner. Det gällde till exempel konventikelplakatets upphävande, rätten att övergå från statskyrkan till annan religiös bekännelse, landsförvisningsstraffets upphävande och införande av en dissenterlagstiftning. Diskussionerna var hårda och det komplicerade systemet med ståndsriksdagens indelning efter fyra samhällsklasser (adel, präster, borgare, bönder) försvårade beslut. Detta system avskaffades först 1866, då en något mer modern riksdagsordning infördes med två kammare.

Bland ståndsriksdagens ledamöter och även i den allmänna opinionen växte insikten att en förändring måste komma till stånd. Till detta bidrog den tilltagande lekmannaverksamheten inom den nyevangeliska rörelsen och inte minst de uppseendeväckande landsförvisningsdomarna 1845 och 1851 av en katolsk man respektive baptisten Fredrik Olaus Nilsson (1809–1881). 1858 dömdes också sju kvinnor till utvisning på grund av avfall till den katolska kyrkan. Då hade man redan ”av praktiska skäl måst uppge tanken att tillämpa nämnda lag på de allt talrikare baptisterna”.[10]

Konventikelplakatet upphävdes till slut 1858, men för att få med prästståndet på detta beslut ersattes den av en ny och mindre sträng konventikelförordning. Den ansågs av många kritiker som en ”halvmesyr”. Kraven på en ny dissenterlagstiftning växte.

Därmed är vi framme vid den tidiga baptismens syn på den lag som då kom till. Jag återknyter längre fram till detta och till den fortsatta utvecklingen beträffande religionsfrihetsfrågorna. Men redan nu kan noteras att det ligger mycket i den reflektion som de båda baptistledarna Adolf Drake (1833–1906) och Johan Alfred

Borgström (1855–1941) gjorde 1898 om utvecklingen i Sverige: ”Reformer i religionslagstiftningen hafva dock vanligen behövt lång tid för att mogna.”[11]

En aspekt av 1700- och 1800-talens väckelserörelser som har viss anknytning till religionsfrihetsfrågor – och samtidigt ger ett tydligare djupperspektiv – är den karaktäristik som ligger i en benämning som ofta kom att användas i Sverige om människorna i dessa rörelser.

Läsarna

Människorna inom de religiösa förnyelserörelserna, både inomkyrkliga och så småningom mer frikyrkliga, kallades länge för ”läsarna”. Termen användes första gången i en skrivelse från domkapitlet i Skara 1761 som beteckning på en grupp som inspirerats av herrnhutismen. Användningen spred sig snabbt till att även gälla andra grenar av väckelserörelsen.

”Folkrörelseläsningen”

Det som karaktäriserade läsarna var inte bara *att* de läste. Det var framför allt att de läste *flitigt*. Men det handlade också om *vad* och *när* de läste, liksom *varför* och *hur*. De läste inte bara bibel, katekes och psalmbok. De läste även postillor eller predikosamlingar och allehanda uppbyggelseböcker och med tiden tidningar och annan typ av litteratur. De följde inte bara den anbefallda söndagliga läsningen i hemmen utan läste oftare än så, rentav varje dag. De läste och *begrundade*, de ville förstå och se hur det lästa kunde tillämpas i deras eget liv. Därför tog de till sig pietismens betoning av den enskilda människans troserfarenhet.

Detta skapade utrymme för en *individuell bibeltolkning* vid sidan av prästernas. Vid den tiden läste ofta även enskilda personer högt för sig själva. Genom *högläsning* överskreds gränsen mellan individuell läsning och kollektiv läsning. Någon läste och andra lyssnade.

Det blev då också naturligt att *de samtalade om det lästa*. Så länge sådana andliga samtal skedde i ett hushåll var det inget problem, men under konventikelplakatets tid blev det problem när den gränsen överskreds och ingen präst ledde samlingen.[12]

I skriften *Läsarna och demokratin* från den statliga demokratiutredningen 1998 kallas detta sätt att läsa för ”folkrörelseläsningen”, till skillnad från ”katekesläsningen” som var ”ett led i överhetens disciplinering av undersåtarna”. Från läsarna i väckelserörelsen fördes detta sätt att läsa så småningom vidare till de andra folkrörelserna, ”utan att de för den skull tog över det religiösa budskapet”. Det noteras särskilt att väckelserörelsen bidrog till demokratins utveckling i Sverige genom att framhålla ”betydelsen av den enskilda människans relation till de skriftliga urkunderna” och samtidigt kräva religionsfrihet.[13]

Läseriet fick lite olika utformning och betoningar i olika fromhetsriktningar och i olika delar av landet. En del läsare var trogna mot kyrkan, andra mer kritiska och en del utvecklade separatistiska tendenser.

Tryckfrihet och kolportörsverksamhet

I alla dess olika former gjorde ändå läseriet att efterfrågan ökade på olika sorts litteratur. Utöver Bibeln och psalmboken efterfrågades postillor, traktater och småskrifter, böcker för andlig undervisning och uppbyggelse, berättelseböcker och tidningar. Tack vare den mekaniska tryckpressen som kom i bruk i början av 1800-talet kunde denna efterfrågan mötas genom att tryckkapaciteten ökade och minskade priset på varje exemplar. Två skottar, som var verksamma i Sverige i anslutning till de herrnhutiska församlingarna, såg att de med det tryckta ordet kunde komma runt konventikelplakatets förbud för muntlig förkunnelse.

De tog initiativ till att bilda Evangeliska sällskapet 1808, vars syfte var ”utdelande av tryckta Gudeliga skrifter”. Redan följande år fick sällskapet kunglig auktorisation. Det fick bidrag till sin verksamhet

från Brittiska och Utländska Bibelsällskapet. Detta blev inledningen till en omfattande traktat- och skriftspridning, som ytterligare underlättades genom regeringsformen 1809 och en vidgad tryckfrihetsförordning 1810. Vidare ledde det till att Svenska bibelsällskapet bildades 1815, som fick kungen som beskyddare.

Flera andra traktatsällskap och missionssällskap bildades. De senare var i detta skede inriktade på missionsarbete inom Sverige. Dessa biblar, traktater och andra skrifter spreds genom kringvandrande så kallade kolportörer eller bokspridare. De var i praktiken ofta även en sorts lekmannapredikanter, genom att de kunde hävda att de förklarade innehållet i de tryckta skrifterna. De kunde på så sätt kringgå konventikelplakatet. Deras roll fortsatte även sedan denna förordning avskaffades. År 1880 hade till exempel bara EFS omkring ett hundra kolportörer i sin tjänst.

Just i sin egenskap av litteraturspridare gjorde dessa kolportörer från olika folkrörelser en viktig kulturgärning långt in på 1900-talet. Deras arbete för folklig och breddad läsning fick även en politisk dimension. En del av deras skrifter hade översatts från främst tyska eller engelska, men allt fler skrevs av svenska författare och gavs ut av olika sällskap. Så småningom tillkom även kristna bokförlag, både privata och ägda av olika rörelser och samfund. Kolportörerna sålde även tidningar.

Så länge predikanter och kolportörer rörde sig i sin hemsocken och trakterna däromkring undgick de passtvånget. En lag från 1812 stadgade att för alla resor och vistelser utanför hemsocknen måste man vara försedd med ett av myndighet utfärdat pass. För ett sådant krävdes giltigt skäl eller ändamål för resan. Ett sådant giltigt ändamål var att idka så kallad gårdfarihandel. Däri ingick även skriftförsäljning och kolportörsverksamhet. Om det kombinerades med offentlig predikoverksamhet eller konventiklar uppstod dock problem.

Utvecklingen av kommunikationerna, inte minst järnvägsutbyggnaden, gjorde det dock omöjligt att upprätthålla passtvånget och det avskaffades 1860. Intressant nog ansåg inte minst baptister-

na att detta var en av de viktigaste samhällsreformerna med tanke på baptismens och frikyrkorörelsens spridning.

Frikyrklighetens framväxt och innebörd

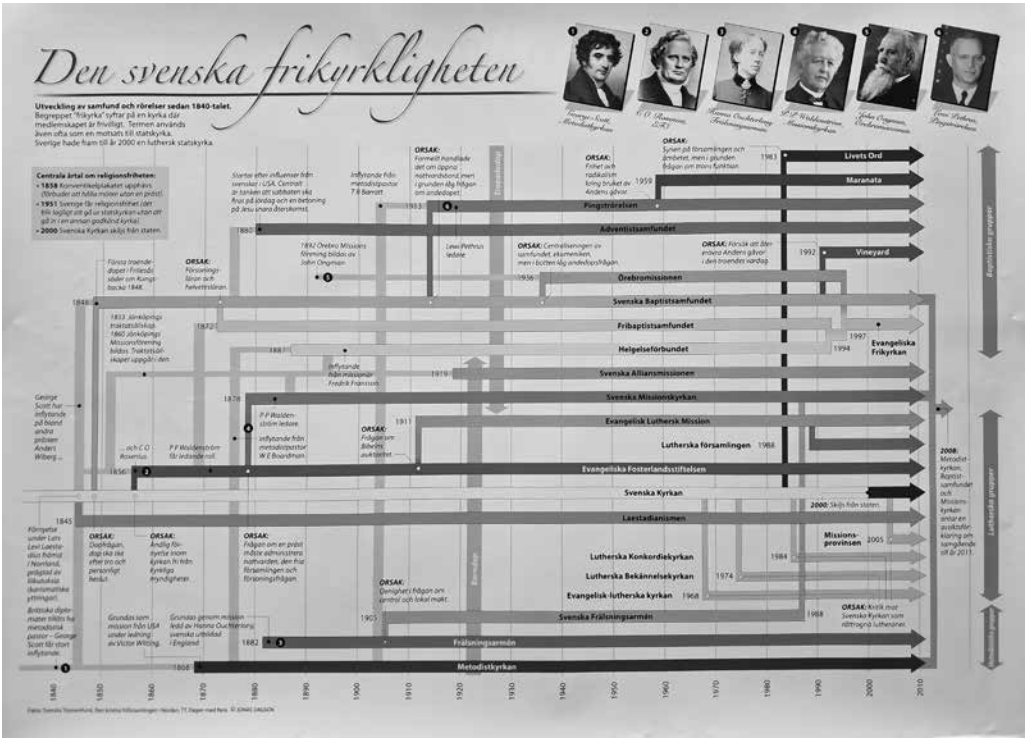
Med baptismen kom något nytt till Sverige. Gunnar Westin kallar baptismen ”den första principiellt frikyrkliga samfundsbildningen i vårt land”.[14] Nästa frikyrka att etableras i Sverige var Metodistkyrkan. Den grundades inte av metodisten George Scott under dennes tid i Stockholm utan kom till Sverige först på 1860-talet genom amerikansk mission. 1876 blev den erkänd som trossamfund av staten. Svenska Missionsförbundet tillkom 1878, men de då existerande missions- och nattvardsföreningarna och församlingarna hade en gemensam historia med EFS fram till delningen. Utvecklingen av förbundets identitet från inomkyrklig till frikyrklig skedde över en längre tid.

Dessa tre äldre frikyrkosamfund – Svenska Baptistsamfundet, Metodistkyrkan i Sverige och Svenska Missionsförbundet – samlades 1905 till ett allmänt frikyrkomöte. Det blev inledningen till ett nära och omfattande ekumeniskt samarbete, som 1918 organiserades i Frikyrkliga Samarbetskommittén. De senare frikyrkliga samfunden anslöt sig till den frikyrkliga samarbetskommittén under åren efter andra världskriget.

Vad menas med en frikyrka?

Dessa trossamfund utgör tillsammans frikyrkligheten.[15] I artikeln ”Frikyrka” i *Svenskt Frikyrkolexikon* förklarar jag detta begrepp på följande sätt:

> Frikyrka är ett samlingsbegrepp för en viss typ av trossamfund som karaktäriseras dels ur teologisk synpunkt av troendeförsamlingens princip som innebär frivillig anslutning till församlingen genom bekännelse av personlig tro, dels ur

Så växte svensk frikyrklighet fram (till 2010).
Copyright Dagen (Jonas Dagson)

> sociologisk eller kyrkopolitisk synpunkt av att den står fri i förhållande till staten som inte har något avgörande inflytande på dess lära och liv, styrelse och organisation. I det första hänseendet står f. i motsats till folkkyrka. I det andra hänseendet står f. i motsats till statskyrka eller nationalkyrka.[16]

De kyrkor och samfund som står fria i förhållande till staten är inte självklart frikyrkliga i den första innebörden. Efter skilsmässan mellan kyrka och stat år 2000 betecknar Svenska kyrkan sig som en fri kyrka men inte som en frikyrka.

Frikyrkorna har från början starka gemensamma drag, såsom bibelförankringen, omvändelseförkunnelsen och engagemanget för mission, liksom troendeförsamlingens princip. Däremot finns skillnader till exempel i teologiska betoningar, dopsyn, grund för medlemskap, gudstjänstformer och syn på gemensam trosbekännelse. Två teologiska områden där det förekommit diskussioner och motsättningar är försoningsläran och eskatologin (de yttersta tingen). Som delvis framkommit i avsnittet om läsarna var dock inte frikyrkornas inflytande begränsat till teologins, troslivets och församlingslivets områden eller för den delen till impulsen till föreningsdemokratin.

Frikyrkan som delkultur

Litteraturhistorikern och massmedieforskaren Gunnar Hallingberg, själv missionsförbundare, vidgade perspektivet på läsarna och frikyrkorna, när han i två volymer skrev väckelserörelsens och särskilt frikyrkans kulturhistoria. Han framhöll dess historiska betydelse som en delkultur i den svenska offentligheten med sin utmärkande verksamhets- och gemenskapskultur. Med sådana kännetecken som läsningen, samtalet, mötet, vittnesbördet, den folkliga sången, det sociala ansvaret, söndagsskolan, kallelsen och missionssparbössan fick den på flera sätt ringar på vattnet i det nya svenska samhälle som växte fram.[17]